

A doua jumătate a secolului trecut se desfășoară sub semnul modernizării întregii societăți românești. Burghezia română, ce se afla în acel moment istoric în fruntea acestui proces, modelează toate fenomenele vieții sociale în funcție de interesele sale. Bucureștii își schimbă aspectul sub impulsul profundelor mutații din sfera economică, socială și politică. Procesul transformării sale într-un oraș european este deosebit de complex și lent; un impuls în această direcție îl constituie fixarea capitalei Principatelor Unite la București în 1862, noua calitate de capitală având să joace un rol important asupra modernizării sale în sens occidental.

Manifestându-se în toate aspectele civilizației, „schimbarea la față” în sens modern e poate cea mai evidentă în plan edilitar. Capitala tânărului stat unit cunoaște o febră a înnoirilor. Procesul nu începea acum. Trebuie să amintim că bazele organizării moderne urbane în România sînt legate de Regulamentul Organic, mai precis prin „Regulamentul pentru sfaturile orășenești de prin orașele Prințipatului Valahiei”.

Sigur că „înfrumusețarea” orașului, după cum spuneau oamenii vremii, se face lent, iar caracterul oriental era departe de a dispărea. Pentru o lungă perioadă de timp se întâlnește în București un impact al vechiului model oriental cu noul model occidental, care se impune prin forța noilor realități sociale.

Necesitățile edilitare sînt covârșitoare în primii ani ai Capitalei. Se organizează un aparat tehnic cît mai eficient, după cum reiese dintr-un decret domnesc, din septembrie 1862, care anunța înființarea unui serviciu special al lucrărilor publice din Capitală, ce va studia lucrările de urbanism și transformare a Capitalei¹. Multitudinea problemelor de acest ordin vor duce la mărirea constantă a serviciului tehnic al municipalității, care, la 1878, avea să aibă deja 20 de membri: un inginer-șef, un ajutor al acestuia, doi ingineri, un arhitect, 4 conductori, un desenator, un conservator al planurilor, 4 picheri și 4 lăntari². Febra edilitară este oglindită și de dezvoltarea industriei materialelor de construcții, hotărît cea mai înfloritoare ramură industrială. Avem de-a face aici, prin jocul normal al dialecticii, cu un primat al activității edilitare în sfera activității economice ca urmare a intervenției factorului politic și anume transformarea orașului în capitală.

Procesul modernizării orașului este urmărit îndeaproape de oamenii politici ai vremii, aceiași care realizaseră Unirea Principatelor; mari reforme se vor înfăptui în timpul lui Cuza, dar și după abdicarea acestuia, reforme ce aveau să dea României, în 1866, una din cele mai democratice constituții ale Europei acelei vremi și care, pe o cale sau alta, pregătea marele moment al Independenței. A cunoaște orașul acestei perioade, a cunoaște edificiile reprezentative, dar și casele modeste ale acestor vremuri, înseamnă a înțelege mai bine idealurile, mentalitatea unei generații, realizatoare pe plan politic a statului român independent. Desigur, idealurile privind

transformarea orașului nu s-au putut materializa imediat. Existau o serie de factori ce frînau realizarea acestor deziderate; unul era criza financiară, determinată de lipsa de încredere a capitaliștilor români și străini ce nu se grăbeau să investească capitalurile în economia unui stat a cărui integritate teritorială era deseori amenințată de puteri vecine.

Astfel o primă perioadă, cea dintre 1862 și 1878, este o perioadă prin excelență a proiectelor. Multe dintre acestea, foarte generoase, nu s-au concretizat sau aveau să se concretizeze mai târziu. Un astfel de proiect este cel al lui F. Bossel.

Bossel apucase să cunoască bine societatea românească și să sesizeze dorințele ei. El propune în 1868 Consiliului comunal al Capitalei realizarea proiectului său de deschidere a unei noi suburbii (!!) ce avea să facă legătura între cazarma Sfîntul Gheorghe de lângă Malmeson cu calea Tirgoviște.³ Noua suburbie trebuia să se compună din o stradă principală, în fapt un bulevard, ce avea să poarte numele lui F. Bossel, lată de 7 stînjeni. Acest bulevard, axă a noii suburbii, avea de-o parte și de alta spre est și spre vest două străzi laterale, cu lățimea de 6 stînjeni.

În mijlocul suburbiei, o piață centrală era prevăzută în centru cu un turn cu trei caturi și un ceasornic, „și împrejur voi distribui locuri proporționale pentru construcțiune de prăvălii modulate după două prăvălii ale mele ce vor servi de mostră altora”.

Iată deci că suburbia proiectată de F. Bossel trebuia să aibă în centru un complex comercial și nu o biserică, precum mahalaua de altădată. Credem că găsim în acest proiect o idee de bază a orașului modern în sens capitalist ce pune activitatea economică, sursă de profituri, în centrul preocupărilor; de aici și valoarea de simbol a acestui proiect. De un interes deosebit ni se pare și obligația celor ce vor ridica prăvălii să le „moduleze” după cele ale lui F. Bossel. Astfel se difuzează un model de civilizație, care odată realizat devine structura economică și începe să acționeze în sensul dorit de cel ce l-a proiectat. Procesul acesta de difuzare a modelului occidental, model corespunzînd necesităților societății din acest interval istoric, este definitoriu pentru înțelegerea fenomenului de civilizație al ultimelor decenii ale secolului trecut.

Noua suburbie trebuia să fie înzestrată cu o școală, ridicată de Primărie în termen de doi ani, pe locurile deja cumpărate de F. Bossel. Consiliul comunal avea să pună o serie de condiții întreprinzătorului și anume: obligația de a asigura iluminarea și pavarea noilor străzi și cea de a se supune regulamentelor municipale.

Un alt proiect asupra căruia ne oprim este cel al bulevardului ce trebuia să lege Academia Sfîntu Sava cu Cotrocenii, bulevard pe care documentele vremii îl vor denumi mai întîi bulevardul Academiei, apoi bulevardul Carol. Astfel în aprilie 1868, Consiliul comunal aprobă cu majoritate de voturi deschiderea bulevardului.⁴

Pentru trasarea lui se constituie o comisie compusă din arhitect Al. Orăscu, Enderle, Onderko și inginerul comunei

¹ „Românul”, VI, 1862, nr. 258—259, 15—16 septembrie, p. 853.

² „Monitorul comunal al Primăriei București” nr. 1 din 11 ianuarie 1878, p. 1

³ Arhivele Statului, F. Min. Interne, comunale, 163/1868 nn.

⁴ „Românul”, 1 mai 1868, p. 373.

Constantin Toncoveanu. Comisia nu poate lua o decizie finală, căci trei dintre membri sînt pentru o linie dreaptă, dar care nu vine în prelungirea Academiei, iar doi pentru o linie care vine în prelungirea Academiei, „dar se frînge la vale de Sărindari”⁵.

Eugeniu Carada propune ca lărgimea bulevardului să fie de 24 metri.

Argumentarea cheltuielilor pentru realizarea acestui bulevard este susținută de „scutarea drumului celor ce stau în Cotroceni”⁶. Un articol din ziarul „Informațiile bucureștene” cere „...stil unic pentru toate clădirile ce se vor ridica acolo, de preferință italian, înlesnirea macadamului cu piatră cioplită, plantarea de arbori pe margini”⁷.

Cererea privind stilul unic al clădirilor este foarte interesantă aruncînd o lumină asupra concepțiilor urbanistice ale opiniei publice. În ceea ce privește stilul italian este opțiunea autorului articolului pentru neoclasic, care înflorește în București, în deceniile 7, 8 și 9. Considerăm că este vorba de o încercare de afirmare a ființei naționale prin apelul la valorile estetice cultivate de civilizația la a cărei apartenență era o mîndrie. Într-o perioadă în care latinitatea era considerată o pavăză ni se pare firesc apelul la un curent artistic, chiar dacă acesta poate fi găsit în multe alte locuri ale Europei. De aici credem că ar fi necesară o schimbare a opiniei „cenușii” despre existența acestui stil în arhitectura urbană de secol XIX.

Totodată, au loc deschideri de numeroase alte străzi. În ședința din 10 martie 1878 se discută despre necesitatea deschiderii unui alt bulevard. „...se va forma un frumos bulevard în linie dreaptă pe o lărgime suficientă de 20 m care lega șoseaua Mihai Bravul de strada Horei, răspunzînd în șoseaua Panteimonului” ... spre „...a forma un debușeu pentru înlesnirea transporturilor și a circulației locuitorilor și va contribui mult la salubritatea și înfrumusețarea cartierelor”⁸. Este vorba de începutul sistematizării părții de răsărit a Bucureștilor, prin realizarea viitorului bulevard Ferdinand (actualmente Gheorghe Dimitrov), paralel cu tradiționala Calea a Moșilor.

În 1873 se discută un proiect pentru realizarea unui bulevard ce trebuia să lege Cîșmigiu de Ateneul Român, ce urma să fie ridicat pe proprietatea lui Scarlat Rosetti din mahalaua Boteanu⁹.

Pe linia înfrumusețării orașului notăm propunerea, din 1870, a lui Constantin Dissescu, de a se realiza un splai mic la malul Dîmboviței¹⁰.

În cadrul sistematizării apar o serie de piețe (scururi) cu scopul înfrumusețării orașului, cum e aceea a Episcopiei, sau cea din capătul căii Mogoșoaiei.

În 1869, Consiliul comunal discută donația lui Dimitrie Ghica, în acel moment ministru de interne. Donația, valorînd 12 000 lei vechi, trebuia folosită la amenajarea pieței din capătul căii Mogoșoaiei prin înființarea unei fîntîni monumentale și prin plantări de copaci. În discuții se subliniază importanța acestui loc „fiind situat la intrarea în cea mai frumoasă grădină ce o avem”¹¹. O altă fîntînă este realizată în piața Sfîntu Gheorghe, devenită cea mai importantă piață a orașului. În 1878 se amenajează piața Hereasca, actuala piață „Sfînta Vineri” în care trebuia ridicată o „...hală de scînduri bine construită în care să se vîndă mobile vechi și altele; iar în alta obiecte ce se vînd la licitație de către tribune, partea rămasă să se transforme în grădină cu plantațiuni”¹².

O atenție deosebită se dă realizării unor statui. Un ziar din 1863 anunța aducerea din străinătate a unui artist sculptor care va fi atașat Școlii de arte și meserii, pentru a face statui în Cîșmigiu și Șosea¹³. Înființarea unor grădini este în atenția edililor. Astfel, în 1872 Consiliul municipal ia

o hotărîre pentru amenajarea unei grădini publice, pe locul fostei mlaștini a Icoanei¹⁴. În fața Universității se amenajează o grădină botanică, pentru care în 1876 se montează o seră adusă de la Paris¹⁵.

Perioada e caracterizată prin realizarea unor edificii impozante, ce aveau să sublinieze calitatea de capitală a orașului. Astfel, se realizează clădirea Universității (inaugurată la 14/26 dec. 1869), Alexandru Orăscu execută planurile pentru „Grand Hotel De Boulevard”, proprietatea lui Grigore Herdan, ce se deschide în 1872. Printr-o adresă oficială, municipalitatea mulțumește proprietarului pentru „cea mai mare clădire particulară din București”¹⁶. În aceeași adresă se dau dispoziții pentru executarea în fața hotelului a unui trotuar de asfalt și montarea a opt felinare cu gaz aerian¹⁷.

Hotelul Bulevard va găzdui importante expoziții de artă plastică dintre care amintim salonul din februarie 1873 la care participă Theodor Aman, Nicolae Grigorescu, Gheorghe Tattarescu, Constantin Lecca, precum și Cezar Bolliac cu o impozantă colecție de medalii¹⁸.

Tot în această perioadă, Orăscu întocmește proiectul unui palat de Justiție, iar pentru clădirea Societății financiare a României (de fapt viitoarea Bancă Națională), proiectul este terminat în 1873 de arhitectii Gottreau (tatăl și fiul)¹⁹. Amplasamentul noii clădiri se afla la intersecția străzilor Doamnei și Academiei.

Una din problemele ce frămîntau opinia publică era cea a perfecționării învățămîntului. În acest sens trebuie să arătăm că numărul școlilor primare în București este în creștere, ajungînd la 105 școli în 1875. În general școlile primare își țineau cursurile în case închiriate de la diverși proprietari, care în general nu corespundeau exigențelor. De aici numeroase rezilieri de contracte, reclamații, procese etc. De asemenea, unele școli se aflau în curtea unor biserici cum e cea din curtea bisericii Slobozia, care e foarte modestă după cum ne indică inventarul ei din 1862: „6 bănci de brad, 1 tablă cu scaunele de brad vopsit în negru, o catedră cu scaunul ei, două scaune de brad, o puțină de stejar”²⁰. În 1864, Ministerul Instrucțiunii pune în circulație un proiect tip de școală urbană și unul de școală rurală. Dar un astfel de proiect nu este realizat în București, prima construcție cu destinație școlară fiind cea din piața Clementa, din suburbia Boteanu, ce este inaugurată duminică 1 Mai 1877. Reprezentantul Ministerului Instrucțiunii, Grigore Ștefănescu, subliniază că noua clădire întrunește toate condițiile cerute de igienă și pedagogie²¹.

Se vor deschide apoi, în 1878, școala din mahalaua Delea-Veche, cea din mahalaua Antim, în casele Poenărescu, (transformată în 1898), școala din mahalaua Cărmidari.

Interessant e faptul că majoritatea acestor școli au însemnele comunei — Sfîntul Dumitru, patronul Bucureștilor. Pe unul din frontoanele școlii Poenărescu (vis-à-vis de mănăstirea Antim), se află deviza municipalității „Patria și dreptul meu” ce se afla pe antetul tuturor documentelor ce emanau de la Consiliul comunal sau de la primarul comunei București. O repertoriere a acestor clădiri școlare și o încercare de salvare a lor (cea din Cărmidari este în preajma demolării), ar pune în evidență un aspect interesant al procesului de modernizare al orașului și ar aduce noi date privind istoria învățămîntului bucureștean.

Modernizarea orașului se făcea și prin apariția unor elemente noi de mobilier urban. Ne-am ocupat într-un articol trecut de felinare²², să ne oprim acum asupra chioșcurilor de ziare. Aceasta pentru că le considerăm deosebit de semni-

¹⁴ Le Journal de Bucarest, nr. 169, 4 aprilie 1872, p. 1.

¹⁵ Pressa, IX, nr. 92 din 27 aprilie 1876 p. 460.

¹⁶ Le Journal de Bucarest, nr. 202 din 1 august 1872, p. 2.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Le Journal de Bucarest, IV, nr. 248, din 12 ianuarie 1873, p. 3; nr. 249 din 16 ianuarie 1873, p. 1.

¹⁹ Le Journal de Bucarest, IV, nr. 296 din 3 iulie 1873, p. 2—3.

²⁰ Arhivele Statului, F. Ministerului de Interne, d. 168/1862, f. 13.

²¹ Monitorul Primăriei București, nr. 13 din 6/18 mai 1877, p. 109.

²² Tereza Sinigalia și Liviu Rotman, *O parte mai puțin cercetată a patrimoniului cultural: felinarele bucureștene de secol al XIX-lea*, în Revista muzeelor și monumentelor — „Muzeu”, 1975, XI, nr. 1, p. 66—68

⁵ Ibidem, 5 iunie 1868, p. 477.

⁶ Ibidem, 14 aprilie 1868, p. 321.

⁷ Informațiile bucureștene I, nr. 76 din 6 martie 1870, p. 2.

⁸ Monitorul comunal, III, nr. 9 din 10/22 martie 1878, p. 116.

⁹ Le journal de Bucarest, IV, nr. 247, din 5 ianuarie 1873, p. 10.

¹⁰ Pressa, III, nr. 139 din 26 iunie 1870, p. 550.

¹¹ Pressa, II, nr. 156 din 17 august 1869, p. 622.

¹² Monitorul Comunal al Primăriei București, an III, nr. 17 din 4/16 mai 1878, p. 216

¹³ Amicul Familiei, I, 1863, nr. 2, aprilie, p. 17—18.

ficative și pentru creșterea nivelului de civilizație al bucu-
reștenilor. Un lucru știut este dinamica impresionantă a
presei românești din acea perioadă. Primul chioșc de ziare
este instalat în piața Teatrului, urmat de un al doilea în
grădina Sfintu Gheorghe²³. Subliniind importanța lor libe-
ralul radical Dimitrie Giani arăta în ședința Consiliului
comunal din 9 nov. 1877:

„... în afacerea aceasta domnia sa nu vede pentru Comună
numai o speculă de fonduri, ci mai mult un avânt pentru răs-
pîndirea și propagarea instrucției în popor, și presa fiind una
din condițiunile necesare instrucției poporului“ ... „căci se
dă ocaziunea și locuitorului din Obor de a-și procura cu înles-
nire jurnale“... „apoi se aduce și o înfrumusețare a orașului
prin acele chioșcuri“²⁴.

Necesitatea așezării unor bănci pe bulevardele princi-
pale este resimțită de asemenea. Astfel, într-o ședință din
21 aprilie 1873 se cere fixarea unor „... bănci de fontă cu picioa-
re care se îngroapă în pământ, iar deasupra cu scinduri, bine
vâpsită și cu loc deasupra, după modelul celor ce se află pe
bulevardele Parisului“²⁵.

Dar paralel cu modernizarea orașului continuau să existe
cartiere insalubre. Un raport al doctorului comunei, Penescu,
informează Consiliul de igienă și salubritate că „dogarii
locuiesc în niște locuințe întunecoase și îngropate în pământ“²⁶.
În legătură cu acest caz, sesizînd amploarea socială a celor
semnalate de colegul său, doctorul Vignali, consideră că
singura soluție este ca „municipalitatea să clădească case prin
oraș, precum e în alte capitale“²⁷. Acesta este, credem, primul
document care pune problema locuințelor ieftine ce a frămîntat
mult timp pe urbanisti, economiști, igienisti, me-
dici ș.a. Ea avea să se pună tot mai acut odată cu dezvoltarea
unor noi ramuri industriale, cu concentrarea în capi-
tală a numeroși lucrători. Unele fabrici vor construi locuințe,
în primul rînd pentru cei din administrație. Astfel vom întîlni
la finele secolului al XIX-lea case-tip, grupate într-un
cartier și aparținînd unor fabrici. Ilustrativ în acest sens
sînt Alea Învoirii și Intrarea Polonă. Asemenea cartiere
vorbesc de dezvoltarea economiei românești și prin aprofun-
darea lor pot aduce elemente noi în istoria socială și economică
a orașului.

Procesul complex al modernizării Bucureștilor, prin adop-
tarea treptată, lentă a noului model cultural de tip occiden-
tal, însemna transformarea mahalalei în suburbie. Ion Marin

Sadoveanu, în magistralul său *Sfîrșit de veac în București*,
caracterizează mobilul acestei orientări. Prezentîndu-l pe
Urmatecu, prototip al clasei de mijloc, ce a înfăptuit moder-
nizarea orașului, străbătînd în trăsura sa acest oraș în schim-
bare și desemnînd „... case cu unul sau două caturi, fără curte
și cu intrare prin gang. Mai întotdeauna prăvălia de la colț
era o băcănie... Urmatecu n-ar fi stat pentru nimic pe lume
în asemenea case, dar simțul lui practic îl făcea să hămuiască
din chiverniseala lor, odată cu ele începea să crească nu numai
un alt oraș, dar și o altă viață de lesut afaceri și mari negus-
torii. Și lucrul acesta atrăgea“²⁸.

Acesta e de fapt la scara unui individ mobilul opțiunii
pentru noua calitate pe care l-a făcut întreaga societate.
Sensul acestei modernizări în sens european este dezvăluit
de un articol al vremii: „... ca să facă onor Primăria ca maha-
lalele să nu mai fie mahalale, ci suburbii; să facă a se uita
cuvîntul turcesc nu numai prin convențiune sau limbistică, ci
și prin faptă. Numai pavînd și curățînd acele strade de mur-
dării vor merita numele de suburbii și se va uita numele turcesc
de mahala“²⁹. Dorința de înnoire în sens occidental, adică
modern, adică burhez este evidentă. Mahalaua devine, în
ochii autorului anonim al rîndurilor de mai sus, simbolul
vechiului model cultural, care nu mai corespunde „spiritu-
lui veacului“, cum ar spune Lovinescu, acumulărilor din
sfera vieții economice și sociale, spunem noi. Suburbia,
cuvînt împrumutat din franceză, reprezintă formă nouă. În
fond scrisoarea este scrisă de un mahalagiu. Numai că în acest
moment, mahalagii sînt cei care neagă mahalaua. Preluarea
noului nume însemna o opțiune, ordonată de însăși schim-
barea formațiunii social-economice. Mahalagiul bucureștean
găsește mult mai familiar termenul francez decît cel ce îi
amintește de o împilare socială și politică.

²⁸ I. M. Sadoveanu, *Sfîrșit de veac în București*, Ed. Minerva, 1975,
p. 88—89.

²⁹ *Pressa*, nr. 105, din 15 aprilie 1870, p. 417.

SUMMARY

This study concerning the modernization of Bucharest in the second
half of the 19th century regards that development from an urbanistic
point of view. It points out the influence of the new quality pertaining
to a capital city upon the renewal of towns. There are mentioned the
designs meant to erect new districts, new boulevards, to range some of
the streets, to build majestic edifices.

The author analyzes also some of the significant changes in the aspect
of the city, due to the new gardens, squares, street lamps, fountains,
news stalls and benches, emphasizing that the modernization was a
result of the important economic and social changes of the time, influencing
them in its turn.

ARHITECTURA URBANĂ ROMÂNEASCĂ ÎN BUCUREȘTI SECOLULUI AL XIX-LEA

CEZARA MUCENIC

„Într-o coerentă metodă de caracterizare, proza construcției
devine funcție inalienabilă a poeziei spațiale pe scara arhitec-
turală în măsura urbană“¹ spunea Bruno Zevi. Este o con-
cepție care, aplicată la analiza arhitecturii Bucureștilor
secolului al XIX-lea, oraș în plin avînt economic și social,
legat direct de evoluția evenimentelor politice, duce la sta-
bilirea a patru etape de transformări: începutul secolului
al XIX-lea pînă la 1806, ca o continuare a ultimului sfert

de veac al secolului al XVIII-lea, perioadă de menținere a
construcțiilor de influență balcanică; intervalul între prima
ocupație rusă și revoluția de la 1848, apariția arhitecturii
de influență europeană clasicistă; perioada 1848—1877, dez-
voltarea arhitecturii sub influența clasicismului, roman-
tismului și eclecticismului și ultima perioadă, după 1877,
continuarea arhitecturii eclectice și apariția școlii românești
de arhitectură.

Alături de aceste tendințe și influențe se va menține, pe
parcursul întregului secol al XIX-lea, ceea ce am denumi
arhitectură urbană tradițională. Termenul a fost acceptat

¹ Zevi Bruno, *Architettura in nuce* Florența, Sansoni Editore, 1972.